

R a d ó I m r e

Az idő fölfalja gyermekeit — vallotta az ógörög hitvilág. E mondás mára is érvényes, sőt még inkább, mint a régi világra. A nevek ma gyorsabban hainak, még a kötelező olvasmányok közé iktatva is. Régebben tovább őrizte és forgatta őket az emlékezés. Igaz, akkortájt a nevek tolongása sem volt akkora, s a kevesebb csillag tovább, messzebbre világított. Talán jobb is volt így, mert hogy tarthat számon a véges emberi emlékezés annyi nevet és művet? Nem hiába mondta egyik nagy kritikusunk, hogy csak a valóban nagyoknak volna szabad írniok, legfeljebb néhánynak.

S ámbár bele kell nyugodnunk, hogy a feledés hulldogáló levelei a mi világunkat is elborítják, s a nevek csak addig élnek, míg forgalomban vannak s árjegyző lap mutatja értéküket, mégis túlgyorsnak tartjuk, ahogy a kortársíró — olykor a jóbarát — a föld alá dugja a halottakat, s még a megöregedettet is sietve odagyömöszöli, gyúrja, hogy többé meg ne szólaljon, meg ne mukkanjon.

Az érzelem felesleges poggyászatól szabadult kortárs ily sietve dugta föld alá Radó Imrét is, a Kalangya-korszak regényíróját. Ez cseppet sem meglepő, hiszen akadtak, akik már életében nem vették komolyan a kis, kopasz, aszottarcú, furscafintorú embert. Meg is mosolyogták mint valami bohókás, mulatságos figurát, mert őszinte mert lenni, mert olyannak mutatta magát, amilyen. Radó ezt azonban nem vette észre, s tovább kereste az emberek, ismerősök, jóbarátok társaságát, mely nélkül nem lehetett meg, mert érezni akarta, hogy körülveszik, szívesen hallgatják s tartják valakinek.

Radó írói munkásságának eleje beletorkollik a régi, első-világháború-előtti időbe, mikor a legtöbb újságíró író is volt egy személyben. Mikszáth, Bródy, Heltai, Kóbor, Molnár — csakhogy néhány nevet említsek — valamennyien így kezdték.

Ebben a világban az író — kivált akit neve kevésbé kötelezett — nem vette mindig komolyan foglalkozását, s többször nyult semmi, jelentéktelen témához, megelégedve egy-egy ötlettel vagy könnyed, felszínes kidolgozással. Akkor azonban tehette, mert a fölvirágzó könyvkiadás, mellyel pajtásibb, bohémebb volt a kapcsolata, nem állt oly zordonan őrt a kapuban, s a megjelenő sorozatokban értéktelenebb írásoknak is helyet adott. Innen az igényes olvasó régi ellenszenve a sorozatok íránt.

Radó ennek az elmúlt, régtúlhaladott világnak hagyományait hozta magával, s élte itt tovább. Egy kissé mindig újságírónak is érezte magát, aminek nyoma későbbi írásain is meglátszik. Mint Bíró Lajosnak „Szolgák országa” c. művében, úgy kísértének nála is „Visszavonom az életemet” c. írásában a régi nagy, harcos újságírói példaképek.

Egy elmúlt írói világ tematikáját idézik az 1920-as évek elejéről: „Nősülő férfiak”, „Mézes hetek”, „Riport” és „Az akarat szárnyán” c. könyvei. Két elbeszéléskötet és két kisregény.

1933-ban jelent meg „Áram” c. könyve, mely egy színdarabon kívül, lapokban közölt írásait foglalja magában. Ezek egy része közepes színvonalon aluli, hol a téma balkezes, hol a kidolgozás egyenetlen. Több elbeszélése úgy hat, mintha elaludt s ott felejtkezett volna egy multszázadeleji íróasztalnál. A rövidebb, zártabb forma sem kedvez írói egyéniségének. Áradó természetének műfajilag jobban megfelel a regény. Eredendő hibája, hogy képzelete szertelenségekbe ragadja, még regényében is egyensúlyt bont. Utolsó kötete legjobb írásai: a „Csodálatos szerelem” s a „Lement a muzsikaszó ára”. E könyvében már több a probléma, s nem pusztán a szórakoztatás a cél.

„Mélypont alatt” c. regényét előző műveitől széles szakadék választja el. Mintha Radó éveken át hallgatott volna, hogy erő gyűjtsön s felkészülődjék főműve megírására. Meglepetés volt hát, mikor regényével kijött. Mintha a multnak e vándora, egyszerre, cipőstől-ruhástól vetette volna magát akkor — 1931-ben — a legmaibb mába: a szennyes hullámaival mindent elborító európai válságba, mikor Bethlen István gróf, Magyarország akkori miniszterelnöke a „tizenkettedik órá”-ról beszélt.

A regény olyan, mint egy túlméretezett épülettömb, szárnyakkal, toldalékokkal, ragasztásokkal.

Műfajkeverék: a realizmus regénytuskóján: romantikus, kalandor, riport és pszichoanalitikus regényszárny.

Korregény, mely élesen világít rá a harmincaseleji évek nagy európai válságának jelenségeire.

A zsidó polgárság regénye. A jószívű, nemes, okos, áldozatos zsidóé, s a teljes erkölcsi érzéketlenségben szélhámoskodóé.

Centrifugális regény, mely szereplőit széthányja, szertedobálja, hogy a jók, nemesek belepustuljanak, lélekben megsemmisüljenek, a csalók, szélhámosok újra föltalálják magukat.

Az írónak legszemélyesebb regénye, aki műve alakjaiban lelkét parcellázza föl, jó és nemes hajlamainak átmenetein egészen a rongyemberig.

A könyv irama magávaissodró. Egy-két szakaszán túlságosan is az, eléri, meghaladja az expressztempót, s a kalandorregények ürességével zakatol.

Radó lélekterülete tágabb, mint általában az íróké. Minden érdekli, ami körülötte kavargó, mindenféle típus, foglalkozás — átveszi, kisajátítja, fölhasználja nyelvüket — mindenhol otthonosan mozog — ha kell, politikus, közgazdász, bankember, tőzsdés, siber, könyvszakértő vagy akár lélekanalitikus. Ismeri valamennyi szótárát, kifejezéseit, éppúgy mint a megrögzött kávéházlakóit és kártyásét, s mindezt a gazdag nyelvtudást egészen sajátos írói attitűddel keveri. Nagy regényében különösen a hitvány, hazug, csaló, szélhámoskodó aljnépség ábrázolásában mutatkozik erősnek, s annyira bele tudja magát élni lelkivilágukba, hogy szinte egygyé válik velük.

Stilusát is széles szakadék választja el korábbi írásaitól, mondatai összhangolásában szigorú önfelelőség irányítja, s akinek kezében volt szép, apróbetűs kézírata, meggyőződhetett róla, mennyi múgondal, kínos lelkiismeretességével törölt, ja-

vitgatott néha háromszor is áthúzza egy-egy fülének nem jól hangzó szót, kifejezést. Innen nyelvének friss, élvezetes gördülékenysége, melyet bóbiskoló fáradtság csak nagyritkán pókhálóz. Stilusára, melyet sokféle foglalkozási körből vett haszonlattal, kifejezéssel színesített, legjobban kedvenc, de forgalomból kikopott újságírói jelzője illik: „Ragyogó!”

Műve, bár idb. Síró Zoltán romantikus története bántóan hat, s Almásy Erzsébet önálló regénybe kívánczok, mégis komoly regény. Nemcsak választott tárgyával és széles korrajzával, hanem egy züllött társadalom fölbomlásában szerepeltetett alakjai művészi hitelességű ábrázolásával. A konjunktura hullámain süllyedő-emelkedő Salgó-család története — önmagában — egy kort személyesít meg.

Emberábrázolása az öreg Salgóban éri el csúcspontját. E konjunktura-király alakja, egyénisége szereplései, föllépései közben alakul ki. Mert Salgó folyton pódiumon áll, örökké szaval, szónokol, s szózuhataga, ha részeg, elállíthatatlan. Kell neki az emelvény, mert szomjas az elismerésre, tapsra, *hódolatra* — családjában csakúgy, mint idegenek közt — folyton magát akarja hallatni, saját frázisait élvezni. A hazug ellágyulások s a még hazugabb, puffogó szólamok embere ő! Szavajárása a becsület, tisztesség, ragyogóan tiszta kéz! „Legendák szólnak arról, hogy milyen elegáns, korrekt úriember vagyok. értsd meg: úriember! — három előkelő kaszinó tagja!” — mondja leányának, Emmának, mikor az odavágja neki, hogy hamisan kártyázik s őt minduntalan kártyái közé csúsztatja, mint mindentűtő adut”.

Salgó, miközben nagyhangon a tisztességet játssza, hazudik, csal, lop, kisémbereket károsít, eladja élelmiszerjegyeiket, elszórja kamatozásra — kosztpénzre — kicsalt garasaikat, nem-létező értékpapírokkal manipulál, s teszi mindezt erkölcsi gátlás nélkül, az ammorálitás állandó szeszmérgezésében. Le-föl, le-föl, így folyik az élete, a nélkül, hogy egyszer is rajtvesztene.

Nála nem meglepőek a hirtelen, szédületes átmenetek, hatalmas forték után a leghalkabb pianók. Leánya így beszélt róla:

„Sose a tisztesség, mindig az alkalom, a konjunktura kapta fölfelé, mert dolgozni sohasem szeretett, s ha keveset dolgozott; odahaza abból is nagy színházat csinált.”

Hónapokon át játszotta az áldozatos, puritán, biblikus apa szerepét, aki vállán, a nehéz pénzbeszedői táskával! — roskadoz-

va járja „az ezer emeletet”, jóllehet e mese csak azért találta ki, hogy otthon szánják, sajnálják, s meg is könnyezték, mert ő ilyen jó, áldozatos apa!

De Salgó, mint nem egy szélhámos, sajtós humorú, kedélyes bölcselkedő is, aki kora jelenségeiről s alakjairól igen találó megállapításokat mond. Ezért, s mert Radó, sokoldalú megvilágításával annyira közelünkbe hozza, nem ellenszenvvel kísérik, hanem érdeklődéssel, kíváncsian várva, hogy mi mindent fog még művelni ez a szélhámos, aki élete lejtős korszakában egyre lejjebb csúszik kedvenc kávéházával.

Salgó jellemző alakja a kornak, melyben mindenki bízott a másokban, a komitensek szó nélkül hozták a fedezetet, amikor a pincérek jól öltözött vendégeknek „vezérigazgató úr” megszólítással udvaroltak, amikor ez a szó magasztosította, fényesítette, gúnyolta és gyanúsította az embeket. „Annak a kornak, melyben irodalom, színház, művészet: műveletlen, rosszízlésű emberek kiszolgálójává züllött, s az emberek elfelejtettek rendesen beszélni, harminc-nyolcvan szóból állott egész szótárunk Ganz, dan. Teudl dit. Ufa, Ofa, Nova s mindennek tetejébe: Bank!”

Fia, Edus, húga megállapítása szerint, féltelmetesen hasonlított reá hazugságában, jellemtelenségében — meg is járt minden elképzelhető utat: volt törvényes kitartott, selyemfiú, börtönlakó, kommunista-jelölt, rendőrpicli, egészen a megjavulásig. Ennyivel többet ért apjánál.

Emma a család egyetlen tiszta, erkölcsös tagja. Egyedüli vétke, hogy nagyon szeretett. Egy gyöngye, akaratnélküli, szeretni-nem-tudó, határozatlan férfit. De a passzivitás, érzelmesség, odaadás mind oly tulajdonságok, „melyekkel csak elveszteni lehet egy férfit, s nem megtartani.” Emma nem tudott hazudni, csalni, ámítani — élni az ujjkörécsavaró sokféle női fortélylyal — s amikor végre mégis rákényszerült az ámításra, ideig-óráig ugyan visszacserezte a férfit, de önmagát elvesztette. Az érzéketlent játszva, maga pusztult bele.

Emma okos, tisztaszemű, jóítéletű teremtes volt, aki megdöbbenve látta odahaza az elképesztő erkölcsi zűrzavart, s szinte boldog volt, hogy egyszer „ezek az emberek végre sírnak és nem beszélnek. Mert minden szó, amit kiejtenek, a becselenséggel való szolidaritást jelentette.”

Szomorúan mondta egyszer bátyjának: „Ha odahaza akkor — (az első világháború idején) — nem minden csalás, csem-

pészés, te nem lettél volna romlott, sem én.”

Emmához egyedül Stux dr. méltó, de nem tudja vele elképzelni az életet, noha érzi, hogy ezért a sok mindenért, amit vele s érte tett, boldoggá kellene őt tennie. De mindig visszatorpan, arra gondolva, hogy ketten: két fájdalmas, boldogtalan idegenség lennének.

A szeretet hiánya, az érte való reménytelen sóvárgás, a regényben vissza-visszatérő motívum. Az öreg Sírót szintén ez emberteleníti el, de két túlzásba vitt ötletén forgó története nem érdekel bennünket. nagyonis romantikus ahhoz, hogy valószínű legyen.

Felesége, Almásy Erzsébet, viszont csak akkor kezd élni, mikor már teljesen belevetette magát a csempészésbe. Legemlékezetesebb élete e szakából kupéjelenete a diplomata Kelecsényivel, mikor rajtaveszt és világgá menekül. Később ismét elhomályosul az alakja, s megfoghatóságát veszti.

Annál élesebb a kép Deskovicsról, a nagy siber-bankárról s hűtlenségen kapott könyvelőjéről, Belltramoról. Radó e nagyhatású jelenetben élvezetesen használja bankszakmában való otthonosságát.

A regény egyensúlya ott billen, ahol az irányítást a képzelet veszi át. E részek nem is szerves tartozékai a regénynek. A Salgó-tömb, a fiatal Síróval, Stux és Wimpfen doktorral egymagában is elég annak a világnak bemutatására, mikor mindenki könnyen akarta megkeresni a pénzt.

Radó ezután csak két elbeszélést írt. Mindkettő a fiatalság utáni sóvárgás. Utolsó írása Meselédrről szól, arról a faluról, mely nincs többé, s melyet csak a felhők között lehet keresni.

Radót 1943 nyarának végén láttam utoljára. Fölkerestem otthonában s unszoltam, hogy jöjjön velem, vegyen ő is részt a palicsi írotáborozáson. De ő hajthatatlanul elutasította.

— Én már nem tartozom többé köztetek — mondta.

Többé nem láttam. Másoktól hallottam csak, hogy őt is elhurcolták, s társai segítettek neki a vízfordásnál. Mert a nehéz munkát nem bírta.

Mi történt azután vele nem tudom. Csak mostanában, hogy életem fakoronáját is a közelítő tél viharai zúgatják, meg-megjelenik előttem furcsa fíntorú, összeaszott arca. Mintha mondani akarna valamit.

Irták: Szirmai Károly